

Сергій Квіт

*Доктор філологічних наук, професор,
Президент Національного
університету «Києво-Могилянська
академія»*

НАЦІОНАЛІЗМ І РЕЛІГІЯ*

Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / Заг. ред. О. Зайцева; Український Католицький Університет; Центр досліджень визвольного руху. — Львів: Видавництво УКУ, 2011. — 384 с.

Serhij Kvit

Nationalism and religion

Zaycev O., Behen O., Stefaniv V. Nationalism and religion: Greek-Catholic Church and the ukrainian nationalistic movement in Galicia (1929—1930 years) / Edited by O. Zaycev; Ukrainian Catholic University; Center for Research on the Liberation Movement. — Lviv: Publishing house of UCU, 2011. — 384 p.

* Джерело: Персональний журнал Сергія Квіта [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12>

Книжка Олександра Зайцева, Олега Бегена та Василя Стефаніва «Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки)», що побачила світ у Видавництві Українського Католицького Університету (Львів, 2011), справляє якнайкраще враження. Автори належать до нової генерації українських істориків. З таких праць у перспективі може сформуватися оригінальна історична школа УКУ. Відзначимо, що на виданні також вміщено логотип відомого своєю науковою та громадською активністю Центру досліджень визвольного руху. Широке використання невідомих раніше архівних матеріалів, опублікованих документів, різноманітних вітчизняних та зарубіжних історичних праць, формування врозумливих концептів, вдало обрана тема, що багато в чому виступає ключем для розуміння цілої доби, налаштованість на подальшу дискусію — всі ці риси вказують на справді професійний підхід до справи.

Не згадуватиму про «об'єктивність» та «незаангажованість», тому що давно вже вважаю ці означення надто сумнівними для окреслення праці гуманітарія. Насамперед через перевірену часом недосяжність і лицемірність таких зазіхань. Адже «об'єктивний» історик, за визначенням, виступає або людиною цілком байдужою до предмету свого дослідження, що не може бути нормальним, або лише вдає із себе «незаангажованого», побиваючи тих, хто, на його думку, «зашорений» своєю «заангажованістю», з такою несамоовитістю, яка часто ставить під сумнів цю попередньо розрекламовану об'єктивність. Тому варто діяти інакше, відзначаючи як позитив втягненість, перейнятість, а відтак суб'єктивність дослідника у процесі розуміння й представлення обраної проблематики.

Дмитро Донцов

Тоді якість дослідження буде визначатися наявною фактичністю, теоретичним підґрунтям, обраними методологічними наголосами та особистістю самого автора чи, відповідно, авторів.

Автори розрізняють ідеологію організованого націоналістичного руху та ідеологію «чинного націоналізму» Дмитра Донцова, пам'ятаючи про те, що останній навіть не був членом Організації Українських Націоналістів. Тому, незважа-

ючи на співзвучність багатьох вихідних положень, ідеологія, на яку спирається український націоналізм як політична сила, завжди відрізнялася від есеїстичних пропозицій Д. Донцова. О. Зайцев, О. Беген та В. Стефанів докладно розглядають організаційні, політичні й ідеологічні стосунки націоналістичного та католицького рухів Західної України міжвоєнної доби. Вони як посилювали, так і подекуди суттєво заперечували один одного. Ця пильна увага особлива важлива тому, що здебільшого історики приділяли увагу протиставленню націоналістичного (правого) та, відповідно, лівого (соціал-демократичного, прокомуністичного) рухів, обмежуючи висвітлення католицького напряму переважно рамками інтелектуальних дискусій. Хоч доцільно було б розуміти справжнє значення і впливи ще одного правого (консервативного), а саме суспільно-політичного католицького руху.

У книжці розкривається широкий європейський контекст 1920—1930-х років. Не лише із загальною модою на авторитаризм, але також з паралелями до конкретних організаційних взірців державних (фашизм і нацизм) і недержавних (національно-визвольні рухи) націй. Тут ми стикаємося з двома важливими концептами, які пояснюють розвиток українського визвольного руху. Це розбудова т. зв. інтегрального націоналізму, синхронізованого з відповідними процесами у Західній Європі, та прагненнями перетворити націоналізм на певну квазірелігію і тим самим посунути католицький

рух з поля релігійного світогляду, що спирається на християнську віру. Другий концепт так само жорстко пов'язується з тогочасними європейськими зразками (італійськими, німецькими, румунськими, хорватськими тощо). Автори відзначають соборницьку роль ОУН, яка була далекою від конфесійних обмежень і стояла на ґрунті зближення основних церковних традицій, присутніх на українських землях, заради об'єднання зусиль у боротьбі за державну незалежність.

Додаткові питання й непорозуміння виникають у зв'язку із занадто чітко окресленими концептуальними рамками, в які подекуди не вписуються питомі українські риси. Погоджуючись з авторським узагальненням французького поняття «інтегрального» (тобто свого роду універсального) націоналізму до ідеологій чи не всіх правих рухів Західної Європи тих часів як відповідника християнського універсалізму, що до нього апелював католицький рух, ми все ж кажемо «але...», оскільки критична настанова дозволяє краще придивитися до особливостей власне українського національно-визвольного руху.

Термін «інтегральний націоналізм» сам по собі нічого не пояснює в організованому українському націоналізмі, маючи ще менше відношення до спадщини Д. Донцова, який у цілком постмодерністському дусі висміював будь-які нерухомі визначення. Насправді автор концепції «інтегрального націоналізму» Ш. Моррас розминувся з М. Міхновським, який у 1899 році висунув тезу «Україна для українців». Пізніше ані ОУН, ані Д. Донцов, при всій чутливості до завдань і потреб нації, справді наближаючись подекуди до політичної, ідеологічної та ціннісної «інтегральності», ніколи не

Ніл Хасевич. Дереворит «Воля народам! Воля людині!», 1949 р.

висували на прапор це гасло. Відповідна пропозиція Донцова звучала інакше: «Українці для України», оскільки він не переймався примарним стабільним майбутнім у власній державі, а мислив межовими, перехідними категоріями, ставлячи перед політично активною частиною суспільства питання: хто ж візьме на себе відповідальність за долю власного народу, коли настане «дванадцята година»? До речі, проблема відповідального політичного лідерства в Україні не втратила своєї актуальності посьогодні. Принаймні наприкінці 2011 року західні дипломати називають її «lack of leadership in contemporary Ukraine».

Вплив автора «Націоналізму» на ОУН відбувся двома шляхами. Перше і головне: головний редактор ЛНВ (1922—1932) і «Вістника» (1933—1939), а перед тим — автор реферату «Сучасне положення нації і наші завдання» (1914) мав величезний вплив на фундаторів і лідерів ОУН. Про це згадують Є. Коновалець, С. Бандера, Я. Стецько та ін. Донцов згуртував плеяду найбільш яскравих інтелектуалів «вістниківців», серед яких Є. Маланюк, О. Теліга, О. Ольжич, Л. Мосендз, Ю. Липа, Д. Віконська. Пристрасне слово «чорнявого студента із Таврії» (вислів Маланюка) принесло в Галичину зовсім новий — творчий, активний, цілком ірраціональний — погляд на власну історію, коли лише від самої людини залежить, яким буде її завтрашній день. Для українців це був шлях з пільми бездержавності на освітлену сцену власної історії. Відтак його романтичні аналогії з відповідним досвідом adeptів християнства і мусульманства, незламним ідеалізмом Дон Кіхота, нестримною стихійністю козацтва, засадничою нетерпимістю більшовиків та грандіозним розмахом проектів американських бізнесменів слід сприймати як публіцистичні метафори, висловлені у публічній полеміці, а не як планомірну діяльність, скеровану на створення нової тоталітарної секти на зразок сучасного Білого братства, яка б виступала конкурентом УГКЦ.

Непорозуміння полягає в тому, що Донцов ніколи не прагнув бути політичним лідером. Він був незалежним інтелектуалом з нестерпним саркастичним характером, тяжіючи до неформального, творчого, якщо не богемного спілкування. Багато собі дозволяв у стосунках з фундаторами УВО і ОУН, які щонайменше виступили спонсорами відновленого «Літературно-Наукового Вістника». Його ніколи не можна було примусити до якоїсь організаційної

дисципліни. При цьому Донцов показав себе чудовим організатором власне інтелектуального життя та видавничої справи. Тобто головного редактора ЛНВ не можна розглядати в якості нереалізованої альтернативи політичного провідника, який міг би запропонувати інакший шлях розвитку організованого націоналістичного руху. Натомість Донцов був ідеологом, публіцистом, есеїстом і філософом.

Автори не погоджуються зі словами Я. Дашкевича в обороні Донцова, не беручи до уваги, що позиція Ярослава Романовича формувалася не лише через читання, але також через особисте знайомство, на враженнях від відвідувань його епатажних публічних виступів, під впливом матері О. Степанів, про яку, без будь-яких спеціальних зусиль, спрямованих на «квазірелігійну сакралізацію образу», створено кілька народних пісень. Д. Донцов був людиною тверезо мислячою, глибоко іронічною, яка володіла багатьма європейськими мовами, читаючи всіх модних тогочасних інтелектуалів в оригіналі. З невідомих причин автори не подали інформацію про нього до розділу «біограм» основних діячів окресленого у книжці періоду. Можливо, просто забули.

Другий напрям впливу Донцова — побудова ОУН за зразком організації орденського типу. Членів ордену об'єднує не політична програма, яку можна змінювати, а спільний світогляд. До ордену не можна вступити за власним бажанням. Він вимагає не тільки прихильності й одностайності, а посвяти. Незрозуміло лише, чому ОУН досі закидається авторитаризм. Ця риса не може вважатися негативною для військової організації в умовах воєнного часу. Адже метою ОУН була загальнонаціональна мобілізація українців для участі у Другій світовій війні, яка для цілої Європи виглядала невідворотною. Україна не мала власних державних інститутів, включно з відповідальним урядом та армією, які могли б забезпечити її національні інтереси. Тому ОУН відіграла історичну роль політичного керівництва та ідеологічного ядра повстанського руху. Причому вона вповноважила на це себе сама, виступаючи від імені свого народу. Вакансії були відкриті.

Після початку Другої світової війни легальні українські політичні партії в Галичині припинили своє існування, оскільки зникла та держава, за законами якої вони реєструвалися та провадили статутну діяльність. Тому згідно з історичними реаліями всі,

хто хотів долучитися до боротьби за українську незалежність, у т. ч. націонал-демократи, ліберали, католики, православні, українські комуністи, представники національних меншин в Україні, також пізніше різних народів СРСР, мали можливість це зробити у структурах, створених зусиллями організованого націоналістичного руху. Хоч УПА не можна повністю ототожнювати з ОУН, оскільки це був широкий повстанський рух, ми не маємо прикладів існування окремих підрозділів, які б склалися з прихильників тих чи тих політичних напрямів (хоч маємо яскраву полемічну палітру політичної публіцистики, де можна ідентифікувати різні ідеологічні традиції). Поряд з тим, все це був один націоналістичний резистанс.

До речі, український націоналізм ніколи не був «буржуазним», як стверджувала радянська пропаганда. Основною соціальною базою виступало селянство, включно з сільською або тісно пов'язаною із селом інтелігенцією — священиками, вчителями, лікарями, студентами. Тому можна говорити про те, що вирішення соціальних питань хоч і відкладалося до здобуття Української Самостійної Соборної Держави, але ідея соціальної справедливості завжди була очевидною, такою, що не потребувала окремої дискусії.

Виникає низка інших питань, пов'язаних з українськими особливостями й відмінностями від різних загальноєвропейських концептуальних схем. Наприклад, сама назва «український націоналізм» свідомо викривлюється в різний спосіб. По-перше, згідно зі штампами радянської пропаганди, націоналізм ототожнюється з нацизмом. Сьогодні ними послуговуються всі, хто заперечує право українців мати власну державу, історію чи навіть право на національно-визвольну боротьбу. По-друге, до цієї ж риторики наближаються багато українських «нових лівих», через нічим не вмотивоване протиставлення націоналізму як «ненависті до чужого» патріотизмові як «любові до свого», що впливає з незнання джерел. По-третє, як ми згадали, визначення «український націоналізм» уже само по собі заперечує доцільність застосування поняття «інтегральний націоналізм».

Не слід забувати, що розвиток європейської політики у міжвоєнний час відбувався на тлі апокаліптичних перемог більшовицького режиму, тоді як сьогодні ми схильні трактувати тодішні події

у світлі Нюрнберзького процесу. Про це згадують автори книжки. Іншими словами, джерела симпатій визвольницьких рухів недержавних європейських націй до фашистських режимів (передусім італійського) у 1920—1930-х роках потрібно розглядати не крізь зіставлення з пізнішими злочинами проти людяності (у т.ч. німецького нацизму), а як позитивний приклад конкурентних перемог у ряді європейських країн над власними симпатиками більшовизму, що його В. Черчіль вважав регресом людства. Європа поки що була поінформована тільки про геноциди Сталіна, але не Гітлера. Тоталітарні рухи XX ст. мають спільну природу, хоч усі різновиди фашизму формувалися на хвилі реакції протидії російському комунізмові, досі не засудженому жодним міжнародним трибуналом.

Тому не варто мудрувати про те, що було б, якби українці завели власні концентраційні табори. Бо нема про що говорити. Попри слушно окреслені О. Зайцевим, О. Бегеном та В. Стефанівим механізми формування організованого українського націоналізму, добре представлений авторитарно-тоталітарний дискурс тогочасної Європи, куди на початках цілком вписувалися націоналістичний та «інтегралістський» католицький рухи, врешті мала місце самовіддана боротьба українського народу проти нацизму та до кінця 1950-х років — проти «тюрми народів» СРСР, за «волю народам і волю людині». Ця зрозуміла всім гуманістична ідеологема націоналістичного резистансу була влучно візуалізована Н. Хасевичем.

Книжка «Націоналізм і релігія...» неодмінно сприятиме відмові від ідеологічних міфів на користь дискусій, які ґрунтуватимуться на реальних історичних фактах. Згадаємо бажання представити проголошення української незалежності 1991 року як наслідок якоїсь еволюції УРСР, оперування у публічних дискусіях фантастичними аргументами на кшталт участі ОУН у неіснуючому «фашистському інтернаціоналі», закидання українському повстанському рухові недостатню демократичність поряд з такими політичними «опонентами» у Другій світовій війні, як нацизм і комунізм; але починаючи, можливо, з ув'язнення польською владою у 1939 році Д. Донцова в Березі Картузській в той час, як деякі ветерани ОУН звинувачували його у полонофільстві з тих причин, що він зараховував Україну і Польщу до європейського культурного ареалу, відмовляючи натомість російському імперіалізмові у праві на ци-

вілізованість. Переконатися в тому, що ця загроза також не відійшла у минуле, можна, переглянувши недавнє відео з участю професора Києво-Могилянської академії О. Гараня у російському ток-шоу, присвяченому проекту Євразійського союзу.

О. Зайцев, О. Беген та В. Стефанів завершують свою книжку проекцією на сучасність, зазначаючи, що український інтегральний націоналізм та український католицький політичний рух належать історії певної доби. Справді, неможливо і непотрібно оживлювати риторичку 1920—1930-х років сьогодні, тому що вона давала відповіді на питання, які ставилися у першій половині минулого століття. Нові реалії потребують нових зрозумілих слів і гідних справ. Пострадянські, у тому числі глобалізаційні реалії української незалежності, коли держава існує, але вона не забезпечує національно-культурні та соціальні потреби своїх громадян, вимагають зовсім інших наголосів. Сьогодні коло національних інтересів, спираючись на ідею справедливої української держави, як мінімум уже включає у себе, поруч з необхідністю відновлення у правах української мови та культури, також ліберальні цінності (свобода слова) та концепцію недовіри до будь-якої політичної влади, що пов'язується з неомарксистською критичною теорією. Вивчаючи спадщину правих рухів ХХ ст., українським політикам варто починати з усвідомлення, що ж воно таке, ці принципи суспільного служіння. Здається, такі категорії сьогодні майже незрозумілі. Також необхідно звернути увагу на феномен морального лідерства, прикладом якого виступає яскраво представлений у книжці образ митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. Все це були великі люди, які «знайшлися» у відповідний час, коли наставла «дванадцята година».